

L'Escudella

Revista d'Història i Cultura. Núm. 2. Estiu 2012

La tradició de les Festes

L'Escudella. Revista d'Història i Cultura

Any I. Núm. 2. Estiu 2012

Edita: Associació Cultural La Goleta Xeraco

Director: Joan Iborra

Consell de redacció: Rafael Campos, Joan Iborra, Antoni Martí, José Luis Planes

Imatge portada: Maria Bernal

Imatge contraportada: José Gea

Fotografies revista: Arxiu Goleta

Disseny i maquetació: Joan Iborra Gastaldo i Rafael Campos Sastre

Imprimeix: Tia Frangèlica

Diposit Legal: V-2333-2012

ISSN: En tràmit

Amb el suport econòmic de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

Índex

Manen festa	2
Temps de festa a Xeraco	8
Festes majors al meu poble	13
Elogi de la murta	19
La legitimitat de l'art del toreig	21

Unes festes de tradició

Les festes són una expressió natural i habitual en totes les societats d'arreu del món. La festa és una creació i una necessitat de la societat que arranca des de l'origen dels temps i, per la seua naturalesa, més o menys arbitrària i intrínseca de les relacions que s'hi desenvolupen en qualsevol model social. La festa, no hi cap dubte, esdevé una relació inevitable amb el medi que envolta cadascun dels grups humans: el treball, les relacions socials, polítiques o religioses, els fenòmens naturals, l'oci... Vist des d'aquesta òptica, esdevé una poderosa, imprescindible diria jo, ferramenta per a la socialització dels habitants del poble i un element bàsic per a la transmissió cultural i cohesió dels vincles socials amb la capacitat necessària per a proporcionar un fort comportament de tradició popular. Les festes, la festa en realitat, representen una ruptura amb el temps de la quotidianitat d'esdevenir diari i del treball; un trencament que ens du a un temps en el qual «el temps no hi existeix», on les persones participen i interactuen dins del conjunt de la societat d'una manera diferent a com ho fan diàriament. És portadora d'uns valors especials, molts dels quals sols tenen cabuda i expressió dins el context festiu, el ver fonament dels valors i la cohesió col·lectiva.

La gent, espera, participa i viu de la festa amb tota la il·lusió que li és possible allò que s'ha vingut a denominar Festes Majors o Patronals, però que en el fons tenen un caràcter eminentment popular, amb el pregó, la presentació, les cercaviles de dolçaines i bandes de música, els concerts musicals, el cant d'albades. També, però, jocs de tota mena, activitats esportives i gastronòmiques, macletades, traques quilomètriques, castells, celebracions religioses, engalanament de carrers i balcons, suculents àpats familiars... La festa es converteix en l'expressió col·lectiva d'un poble: Xeraco.

L'Escudella, en aquest segon número presenta el testimoni oral d'aquells xeraquers que no fa molts anys segaven «com Déu mana» als diversos indrets de les nostres muntanyes, recollit per Antoni Martí, del repartiment de la murta i de les altres espècies de vegetals aromàtics que s'escampaven pels carreres per on passaven les processons. Josep Gongà aporta una visió general de les festes des de les foranes. Un visitant que ha viscut i participat de la nostra festa i ha plasmat la seua investigació en un amé relat al voltant de les festes dels xeraquers. Sobre l'arrel de les festes a l'àmbit de la Mediterrània i de l'organització de les festes per part de les penyes que cada any han dut el pes i responsabilitat de l'organització, en especial les dels anys vuitanta, ha escrit Francesc Serralta, experimentant clavari i fester per part d'aquestes sacrificades colles d'amics. No ha oblidat tampoc l'elogi de la cordà, orgull dels xeraquers a arreu del país. Joan Iborra, com a xeraquer de fet, amb el seu inigualable estil literari descriu la festa fent palesa la vivència dels xeraquers en les seues festes. Incideix en la necessitat que reprenguem aquells aspectes tradicionals que temps i governs han enterbolit. Finalment, Gil-Manuel Henández aborda el debat taurí, tan actual, en la modalitat artística i de bous al carrer amb una argumentació rigorosa, una exquisida sensibilitat vers les opinions enfrontades i una gran profunditat en l'aportació intel·lectual

RAFAEL CAMPOS

Manen Festa*

JOAN IBORRA

Rumbosos clavaris bescuits repartien

TEODOR LLORENTE

LES COMMEMORACIONS festives són de caràcter cíclic i serveixen per trencar aspectes i costums quotidians amb la transgressió d'algunes de les normes observades la resta de l'any. És un temps permissiu i relaxat que converteix en públiques algunes manifestacions de caràcter privat o íntim, com menjar, beure, ballar. La festa transforma la convivència del veïnat en alegria, plaer i diversió. Els actes festius repetits d'any en any refermen uns hàbits molt arrelats entre la població a través de tradicions, rituals i cerimònies. A Xeraco es fan processons, jocs de pilota, revetles... i essencialment un acte que marca la festa, la cordà(da), potser un dels moments més emblemàtics de les festes. Els xeraquers adopten un comportament inconscientment cerimonial amb el qual transmeten uns missatges críptics vedats als forasters i entesos pels participants, cosa que d'altra banda, ocorre també als altres pobles. Es tracta d'una informació grupal comunicada espontàniament que agermana i uneix els habitants en tant que, tots plegats, comparteixen un territori, una cultura, una llengua i uns costums

que no són els del poble del costat, per dir-ho d'alguna manera. Les festes fan que el poble se senta partícep d'una comunitat social, que és la seua, i que deixi de sentir-ho quan es perden els orígens. Anualment, els xeraquers es concentren durant la primera setmana d'agost per a celebrar la festa del Crist. És una ocasió essencial per a trobar-se, refrescar la memòria, visitar la família, reprendre amistats i evocar, si convé, altres temps feliços.

Xeraco és un poble d'origen llaurador i per tant hem d'entendre que les festes s'ajusten al cicle agrícola. El llaurador treballa els bancals però la collita sempre resulta incerta i volàtil, amenaçada per pedregades, gelades, plagues, sequeres... Per protegir-se d'aquests mals, antigament s'executava una complexa gamma de cerimònies simbòliques segons avançava el cicle agrari: es feien les advocacions a sant Antoni perquè protegira els animals, a santa Bàrbara per a les tronades, als santets de la Pedra contra el granís, al Crist per a les sequeres... Ritus que invocaven fervorosament els sants perquè s'apiadaren de la collita i la naturale-

*Una primera versió d'aquest article fou publicat al *Llibre de festes 2011 de Xeraco*. Vull agrair la col·laboració desinteressada per a preparar aquest text de Juan Castelló Escrivà, Teresa Torres Castelló, Concha Torres Castelló, Asunción Alvarado Balaguer, Teresa Martí Lena i Salvador Miragall Gregori. Per a la bibliografia, vegeu FRANCESC TORRES: «*La parroquial de Xeresa i Xeraco*», *Tres-cents*

Penya Faxe

sa no traguera les escriptures i els deixara més nets que l'espill d'un ric.

Les festes patronals de Xeraco mantenen un elevat component religiós que es tradueix en una processó diària dedicada a cadascun dels sants a qui es festeja. Cada celebració compta amb una simbologia i un ritual diferenciat que ha variat molt poc en el temps, almenys durant els darrers cent anys, és a dir, d'ençà que tenim informació arxivística que les documenta. La primera església cristiana de Xeraco la féu enderrocar l'arquebisbe Joan de Ribera l'any 1574 perquè l'edifici era l'antiga mesquita musulmana habilitada per al culte. En substitució, ordenà la construcció d'un temple més gran. D'aquesta darrera edificació es coneix un inventari de béns de 1673 que inclou una imatge de Nostra Senyora de la Concepció i una altra dels Sants de la Pedra. Anotació que demostra l'existència d'una elevada devoció als Benissants i també que la patrona de la parròquia en aquell temps no era encara l'Encarnació.

Aquest canvi devocional potser s'instaurà a finals del segle XIX quan la parròquia de Xeraco aconseguí d'independitzar-se de l'església matriu de Xeresa.

La festa dels Benissants, o de sant Nin i sant Non, com també són coneguts, fou substituïda ignominiosament per la de Sant Isidre a través d'un decret del dictador Franco de 17 de juliol de 1944 intitulat «Unidad Sindical Agraria» que creava las 'Hermandades de Labradores y Ganaderos'. Les associacions agràries es veren obligades a integrar-se obligatòriament en una hermandad, el patró de la qual era sant Isidre. Hem d'advertir, però, que el canvi no fou immediat i alguns pobles, entre els quals hi havia Xeraco, es resistiren a substituir els venerats santets de la Pedra per sant Isidre fins que acabà per rompre's aquella tan antiga devoció i s'implantà el culte al patró de Madrid.

La primera notícia documentada de la celebració festiva del Crist data del Llibre Racional de la Parròquia de 1916 que succintament des-

any en camí. L'església de Xeraco 1701-2001, Xeraco: 2001, pp. 10-38; JOSEP GONGA: *Les festes de la Safor*, Gandia: 1999; JOSEP SANCHIS SIVERA: *Nomenclátor geográfico-ecclesiástico de Valencia*, València: 1922 i PASCUAL MADDOZ: *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, I, Alfons el Magnànim, València: 1982

criu la categoria de la festa, el cost econòmic i, santament, aquells que havien de pagar-la. D'aquí podem inferir que l'estructura de la festa venia de ben antic. Fet i fet, s'ha modificat molt poc, almenys en la conformació del grup central dels actes. Antigament se celebraven cinc dies de festa que començaven per Sant Roc, el dia dos d'agost, pagat pels clavaris; el dia tres, dedicada a sant Francesc de Paula, també a càrrec dels clavaris; el dia 4 quan es commemorava la festa de Sant Abdó i Senén, els sants de la Pedra o Benissants, el 5 consagrat a l'Encarnació i el 6 en honor del Crist de l'Agonia, el pagament de la qual es repartien el poble i l'ajuntament com a bons germans. Una organització festiva que s'ajusta com anell al dit als dies dedicats a les festes patronals que se celebren actualment.

Aquesta centenària tradició arribada fins als nostres dies ha passat per diverses fases en què alguns dels seus components han estat alterats pels motius que fóra, per exemple l'any 1951 només es feren dos dies de festa, l'Encarnació i el Crist. La distribució festiva continua essent, pam amunt pam avall, la mateixa, però les modificacions introduïdes, algunes de molt recents, han alterat lleugerament el vell costum. Aquestes innovacions modifiquen uns actes tradicionals que no s'havien d'haver canviat, perquè mantenen la singularitat de Xeraco com a poble diferenciat, com han fet altres poblacions del País Valencià.

Per aproximar-nos a les festes tradicionals que Xeraco celebra anualment en honor del Crist de l'Agonia ens hem basat en la memòria viva i en informació bibliogràfica, totes dues molt escasses i, de vegades, contradictòries. La nostra anàlisi revisarà el fenomen festiu a través de les seues manifestacions religioses i civils durant un període relativament curt, les dècades dels anys quaranta i cinquanta, tot just fins on arriba la memòria viscuda de les persones entrevistades. D'anys anteriors només es conserva una anotació que referirem posteriorment i una vaga certesa sobre la celebració de festes durant el temps de la Repúbli-

ca i la desaparició d'aquest actes mentre durà la Guerra Civil.

La celebració de la festa del Crist, com hom sol anomenar d'ençà que tenim notícia, anava a càrrec d'un grup de joves, de vegades la quinta, que s'oferien anualment per a organitzar-la i preparar-la, cosa que significava treballar durant tot un any. El nom que rebien els membres de la comissió era el de 'clavaris', una forma molt antiga i valenciana de designar els encarregats d'organitzar la festa del patró. Hi presidia el majoral, càrrec que s'atorgava a la persona que exercia la representació dels clavaris. Aquesta forma d'anomenar els organitzadors de la festa del Crist forma part d'una tradició xeraquera amb molts anys de vida que penosament ha derivar en altres denominacions menys apropiades. Culturalment resulta molt convenient recuperar els noms de clavaris i majoral per a anys vinents. De fet aquests noms els veiem usats sovint en textos i cartells antics de festes.

Per a finançar la despesa, els clavaris anaven de casa en casa demanant la voluntat per a la festa sense que s'haguera instaurat encara la figura del fester pagador. Organitzats els actes, s'iniciava la setmana festiva amb la figura de Sant Roc, al qual se li feia una processó i poca cosa més. Tot seguit venia el dia de Sant Francesc de Paula amb les mateixes atribucions que el sant anterior. I arribàvem als Sants de la Pedra, sant Abdó i Senén, als quals se'ls tenia una enfervorida devoció perquè d'ells depenia l'abundància o l'escassetat de la collita. Es feia la processó habitual però els clavaris no es vestien de llaurador ni de torrentí. A l'endemà es dedicava a la patrona del poble, Nostra Senyora de l'Encarnació, que servia de preludi per al dia de Festa Major, el dia del Crist. La vespra era un dia amb molt d'enrenou perquè els clavaris tenien molta tasca per davant. Recordem la dita «De la festa, la vespra». Començaven matiners, amb la diana florejada que es tocava a les set del matí. La processó de la patrona seguia els carrers de la volta, engalanats amb tota classe de rastres fets de paperets de colors.

Preparant el passacarrer de nanos i gegants

Uns dies abans, els clavaris repartien unes resmes de paper de colors diversos per les cases que les dones, majoritàriament, tallaven amb gran paciència i perícia i els apegaven amb farineta per a preparar uns rastres que penjaven de balcó a balcó. Hi feien banderetes, papers arrissats, figures, etc. En arribar a l'ermita, es treia el Crist i s'incorporava a la processó, en eixir del cancell, es disparava un castell de focs artificials sobre una mena de bastiment de fusta preparat amb rodes de coets que s'instal·lava en el tros de carrer que va de l'ermita a l'avinguda. Es tiraven castells elevats la vespra del Crist, quan el treien en la processó de l'ermita i també a l'endemà en retornar l'anda al lloc.

Complida l'obligació religiosa, després de sopar es preparava la cordà després de les 12 de la nit, segons algunes fonts; abans de l'alba, segons altres. És a dir, entre les 2 i les 4 de la matinada. Hi havia dos llocs tradicionals on es disparava la cordà, un tram del carrer de Dalt, que anava des de l'actual casa de la Cultura fins a mitjan carrer en direcció cap a la cisterna, i un altre comprés entre el Casino de la tia Pura i la meitat del carrer, l'actual Avencedrell. Un coet d'alta potència anunciava l'inici. El coeter, en alguns anys provinent d'Oliva, muntava la

corda amb un carret carregat de coets i començava la festa del foc. Joves i no tan joves empomaven els coets i els tiraven a la plaça fent gatzara, acaçant xics i xiques, que embotinaven els coeters amb un crit que ha esdevingut clàssic: «No n'hi ha cebo» repetit fins a l'extenuació. Una mena de provocació per empenyar els coeters que també podem escoltar a d'altres pobles valencians. Collien i llançaven els coets d'eixida o voladors per tot arreu. Contràriament a d'altres poblacions, les dones xeraqueres també participaven dels coets i els llançaven al públic curiós de la plaça.

La gent de Xeraco ha fet de la cordà un acte molt seu fins al punt que es conta, apòcrifament, que un any va vindre una parella de la guàrdia civil per a prohibir-la. Els xics, quan ho van saber, acaçaren amb coets aquells pobres civils fins que isqueren del poble escopetats. A l'endemà, diuen, els hòmens del poble pagaren una multa per aquesta acció i alguns manifestaren que mai no en pagarien una altra amb més alegria. La cordà de Xeraco ha sigut històricament una de les manifestacions pirotècniques més importants del País Valencià que ha de reprendre la senda històrica i retornar als orígens d'on mai no devia haver eixit.

Encara sonaven els darrers trons quan els clavaris i el majoral manprenien una altra fana: l'enramada de la murta. De vegades eren els mateixos clavaris qui anaven a segar-la a la muntanya, en altres, es llogaven botxers o llenyaters que feien llenya per als forns, els quals la baixaven de la muntanya feta a trossets a canvi de no pagar la quota festeria i participar-hi. Cap a les sis de la matinada, es carregava en un carro o un camió dalt del qual anaven els clavaris i es repartia per la volta de la processó, després es feia la despertà i alguns anys tornava a torcar-se la diana. Un temps es va posar de moda impedir que la gent estranya als carrers xafigara la murta, per això castigaven amb una poalada d'aigua aquells que s'atrevien a passar per damunt. Després, aquest costum caigué en desús. Finalment, l'abús d'aigua i coets feren desaparèixer la murta dels carrers.

Després d'enramar la murta, els clavaris, nets i endreçats, acudien a reunir-se a l'ermita on els esperava la banda. Al so de boleros i pasdobles, marxaven tots plegats cap a l'església per a oir la missa major, concelebrada amb els rectors que havien estat al poble. El temple s'omplia de gom a gom amb ganes d'escoltar els predicadors contractats, de fama acreditada. Algunes dones recorden el pare Bernat, franciscà, i el pare Vallcanera, que predicaven en castellà. A l'església estant, oficiada la missa major, el majoral i els clavaris preparaven la cerimònia del traspàs de les obligacions. En un acte cerimoniós i emocionant, els clavaris oferien uns bescuits preparats la vespra als de l'any vinent, els quals, amb aquest present, acceptaven l'àrdua responsabilitat festeria.

La traca ràpida es muntava per la volta processional, davant i darrere la qual corrien xics i xiques com esperitats. Es disparava la mascletà i després tots a dinar putxero amb pilotes. Convé recordar que les pilotes eren de festa major a causa de la carestia de la carn, per això l'olla habitual no portava carn, almenys de la qualitat que exigia el dia del Crist. Els músics de la banda que tocava a les processons es repartien entre les cases dels clavaris per a dinar i re-

posar forces per a l'acte final. Llavors es coïen molts dolços de postres: mantecades de sagí amb moltes formes, estreles, quadrats, redons, (es feien amb motles metàl·lics), rosegons, coques fines, coques cristines (de cacaua), coquets de merengue (amb canyella, llima ratllada i ametlla llescada amb el ganivet), coques de llanda, magdalenes, tortada, corona de glòria, bescuits... Les xiques passejaven des del carrer del Casino fins a l'església fins que es feia de nit. S'omplia tant que no hi cabia una agulla. Finalment venia la processó solemne del Crist, només per a hòmens, que solien abillar-se amb el tratge del casament, la imatge retornava a l'ermita i s'acabaven les festes amb un castell tirat des del carrer de Dalt.

La dictadura de Franco imposà a partir dels anys quaranta que les autoritats civils municipals presidiren la processó i des d'aleshores encara perdura, malgrat la instauració de la democràcia i la divisió de funcions. Finalment, l'any 2012 el plenari va aprovar la separació de poders amb la intenció que cap regidor no presidisca cap acte religiós. La participació de les dones en l'acte processional resultà polèmica un temps perquè solia passar que les dones no anaven a les files, sinó darrere la música. Les persones que havien fet promesa, habitualment dones, feien la processó al mig, fetes descalces. De tant en tant algunes xiquetes es revestien de santes per assistir-hi.

Eren diverses les diversions que entretenien el personal en festes. A l'endemà del Crist, en els anys a què ens referim, hi havia unes atraccions nocturnes denominades varietes, un gal·licisme que designava, i encara ho fa, una espècie d'espectacle variat i picardiós que imitava escenes del cabaret francès. Al cantó de la plaça es muntava una fireta per a infants i paradetes de porrat. En aquell temps, solia despatxar una dona de tots coneguda, Anita, que venia torrons i torrat. La fireta consistia en cavallets de cartó i retratistes, parades on venien ciris i blandons per a la processó, etc.

Era hàbit del poble fer-se el vermutet en acabar la traca i, abans de la processó, acudir

Acte de presentació any 2011, f Antonia Montoya

al casino de Cándido o de la tia Pura a prendre orxata i cafè granissat que preparaven artesanalment. Hi havia dues atraccions que actualment s'han perdut. Una coneguda en altres pobles com el 'gallampí' consistia a plantar un tronc de pi pelat o una biga al mig del carrer i untar-lo de greix fins al capdamunt. El caramullava una penyora, habitualment un pollastre. Els més joves rivalitzaven per aconseguir-lo i qui era capaç de collir la penyora, se la quedava. En algunes ocasions es feia servir la soca d'un dels arbres de la cisterna, ben untada. Al marge d'aquesta classe de festivals divertits, es contractaven grups de balls populars als quals s'afegia la gent del poble per a ballar les danses. Com avui, es muntaven taules al carrer per a sopar a la fresca a l'espera que tocaren per a ballar, bé a càrrec d'alguna orquestrina, bé els mateixos músics de la banda que tocaven dalt l'entaulat. Al carrer Gandia s'organitzaven partides emocionants de pilota en la modalitat de raspall i a l'alt que eren seguides per una clientela fidel i esportiva, a més d'altres competicions d'animals de treball com el tir i arrossegament.

Anys després s'incorporaren les cintes: d'una corda lligada al carrer es penjaven unes cintes de colors al final de les quals penjava

una anella. Muntaven dos xics, o xic i xica, dalt d'una bicicleta o d'una moto i, sense parar, qui anava darrere havia d'enganxar l'anella amb una vareta, una canyeta o amb una llapissera, estirar-la i fer-se amb la cinta. Es premiava qui més cintes aconseguia.

El respecte a la tradició local qualifica la població de Xeraco, que ha mantingut ferma una manera d'entendre les festes generosa, alegre i divertida. La mudança d'usos que s'ha fet en alguns actes, és atribuïble a una incúria municipal inexplicable, com l'enramada de la murta, afortunadament recuperada, en altres fou causada per imposició de la dictadura franquista, com el canvi dels Benissants per sant Isidre, i en altres per oblit o abandó inconscient, com el nom de 'clavaris' i 'majoral'. Els usos més antics i nobles de la festa es poden restaurar amb molta facilitat i retornar les festes al seu origen natural. La celebració de les festes patronals de Xeraco dedicades al Crist de l'Agonia conciten la unanimitat dels veïns i constitueixen una ocasió magnífica perquè es concentren en uns actes multitudinaris viscuts intensament. Una celebració que confirma l'existència d'un grup social potent, la gent de Xeraco, que se sent viva, joiosa i feliç quan sonen els trons de festa.

Temps de festa a Xeraco

JOSEP ENRIC GONGA

HI HA un temps per treballar i un temps per gaudir, el temps de festa, el contrari de la quotidianitat, d'allò que és habitual; uns dies que trenquen la monotonia, el pas repetitiu de les hores de les jornades de faena. Un conjunt d'activitats i rituals, de pràctiques festives i religioses, amb una forta càrrega afectiva i emocional que fa que els participants es troben immersos en un entorn diferent, un ambient especial, el de la festa.

La festa és participació, un fenomen de caràcter grupal que té la capacitat de congregar una comunitat que en el temps de treball havia estat dispersa. Aquesta circumstància fa que siga un dels únics moments en la vida d'un poble on es pot observar públicament una sèrie de comportaments, de rituals religiosos i laics, que ens donen informació sobre molts dels valors, normes, costums i creences que mouen i caracteritzen un grup social.

Hem de tenir en compte, però, que malgrat el seu caràcter eminentment simbòlic la festa s'insereix en la història i per tant es veu afectada per l'economia, la tecnologia, la política o la ideologia dominant del moment en què es viu. En bastants ocasions allò que és visible sol amagar el que és en realitat. El ritual festiu hi continua existint, però potser

ja no hi coincidisca amb les motivacions originàries que li donaven sentit. Mirem el cas de Xeraco.

Pensem en algunes de les festes tradicionals que omplien el calendari anual en èpoques en què la societat valenciana era totalment rural i que encara continuen celebrant-se, com la de Sant Antoni. En la festa del sant, que se celebra pel gener, podem veure una mostra d'açò. Sant Antoni era el protector dels animals en una comunitat camperola, tant els que procuraven queviures (porcs, animals de ploma...), com els que eren bàsics per a les faenes del camp (bous, haques, rossins...) En encomanar-los al sant es procurava per la seua salut i fertilitat, condicions indispensables per al bon funcionament de les economies familiars. Amb els canvis que s'han produït en aquest món, la funció profilàctica d'aquests rituals ha perdut tot el seu sentit, ara ja no s'usen animals en els treballs de la terra, han estat substituïts per eines i vehicles mecànics. Els actes de la festa continuen sent els mateixos, la vespra amb la foguera, la revetlla al seu voltant, el repartiment del pa benet i la benedicció dels animals. S'han perdut les corregudes de joies tan populars durant un temps i les fogueres que es feien davant

Cavalcada de disfresses

de cada casa han estat suplantades per una gran foguera col·lectiva, cosa que ha suposat la desaparició del costum de tallar una canya llarga i resistent a la marjal per anar a botar les fogueres amb la perxa. L'antic sopar familiar o amical s'ha vist alterat per la convocatòria municipal d'un sopar definitivament descafeïnat. Per això, el sentit actual és un altre, per una banda es manté una tradició, cosa important vista la capacitat que aquesta posseeix per representar simbòlicament una identitat. La tradició compensa a l'individu actual, li dóna un plus de seguretat davant els riscos de la vida moderna en fer-li sentir que forma part d'un grup, en donar-li la possibilitat de trobar significats col·lectius en un món social cada vegada més fragmentat i plural. D'altra banda s'ha buscat un altre motiu per a la celebració, la benedicció dels únics animals amb els que es manté una relació directa, els domèstics: gossos, gats, ocells i tota classe de mascotes. S'ha adequat, com explicava abans, al moment històric en el qual viu. Els Carnestoltes era una celebració per gaudir de tota classe d'excessos, per practicar tota mena de transgressions abans que arri-

baren els dies de dejuni, d'abstinències, de tristesa i de recolliment de la Quaresma, cosa que es veu reflectida en un apartat en les ordenances municipals del poble de finals del segle XIX, en què es prohibia a qualsevol veí, portara màscara o no, ofendre ningú de paraula, ni usar paraules o fer accions, gestos o balls que anaren contra la moral, a convertir-se en una activitat escolar més, un dia en el qual els alumnes de les escoles es disfressen i desfilen pel poble amb unes intencions ben allunyades de les de l'antic carnaval. És el mateix que el que ha passat amb altres festivitats com la de la nit de sant Joan, que ha perdut tot el sentit màgic i terapèutic que tenia per passar a ser un aplec massiu de gent amb ganes de diversió. Era una festa aprofitada per fer eixir a la muntanya i menjar margallons. Ara seria impensable realitzar aquestes activitats. Malgrat el pas del temps i la desaparició progressiva dels costums festers, adaptats a la vida d'avui, es manté una de les antigues festes de carrer, la del carrer la Gola a la mare de Déu del Carme, mentre que les dels carrers de Sant Francesc i de París finalment s'han deixat de celebrar. Tampoc no se

celebra la de Sant Jaume, un dia que es destinava a fer paelles a la platja on s'acudia amb els carros ben guarnits i adornats de fulles de palmera i ramulla de pi.

De procedència escolar són també les falles, introduïdes al poble per una iniciativa nascuda a l'escola del poble el 1997. En l'actualitat són dues les comissions que planten monument, La Foguerà i Nou Mil·leni. Un exemple de com una festa amb un gran poder d'expansió per les seues característiques (festa urbana, moderna, amb cert pedigrí identitari), acaba per introduir-se en Xeraco, com ha fet en altres poblacions, per formar part del seu calendari festiu actual.

És en les festes patronals on podem observar d'una manera més clara els canvis dels quals parlem. El poble fou un lloc de moriscos que celebrarien les festes pertinents a la seua religió; de resultes dels fets de la Germania fou constituïda com a rectoria de moriscos amb l'església erigida a la mesquita, edificació que fou derruïda per Joan de Ribera amb la intenció de fer una església més gran que va annexionar a Xeresa. L'església actual va començar a construir-se en el segle XVIII, el 1701, i fou inaugurada en 1755, any en què es va independitzar per constituir-se en vicaria. Les festes patronals, des del principi van estar dedicades a la titular del temple, Nostra Senyora de l'Encarnació i al Crist de l'Agonia, les celebracions de les quals anirien adaptant-se als costums de cada època. Producte de transformacions produïdes per la història són alguns dels trets que caracteritzen i fan original la festa gran de la població, la Reina i la seua cort i la participació de les penyes en l'organització de les festes; el canvi d'una festa tradicional, con la dedicada als Sants de la Pedra, substituïda per la de Sant Isidre per motius polítics; la de Sant Cristòfol introduïda per motius econòmics i el dia de les paelles i Sant Roro per raons sociològiques.

El costum de nomenar una Reina de les festes és relativament modern. Arranca d'algunes pràctiques de la burgesia del segle

XIX. Sols cal recordar els carros triomfals que desfilaven per algunes poblacions presidits per una matrona que la representava simbòlicament o els jocs florals que es posaren de moda a finals d'aquell segle amb una reina que els presidia. La moda dels concursos de bellesa de principi del segle xx va motivar l'elecció de belleses per a presidir la festa de les falles, la de les fogueres d'Alacant i les d'altres poblacions. Belleses que van heretar els atributs representatius de les matrones i que van ser enaltides com les reines dels jocs florals per mantenidors i poetes, cosa que va acabar per fer molt popular aquesta figura. Xeraco, que la va introduir als anys seixanta del segle passat, l'ha convertida en la protagonista de la seua festa gran. Hauríem de pensar, però, que el rol de la dona en la societat actual ha canviat. Abans el paradigma que representava la reina estava perfectament marcat: sublimar el que es creia havia de ser el paper del sexe femení en aquella societat, purament ornamental i passiu. El paper que ara se li assigna és totalment diferent i un acte d'aquestes característiques potser no es corresponga amb la realitat social en què vivim. La participació de les penyes en el muntatge de les festes és un altre dels trets que les caracteritzen.

Hi ha festes de representació i festes participatives. Les primeres són aquelles que el limiten a programar una sèrie d'actes a càrrec de l'ajuntament o alguna altra entitat, que el veïnat gaudeix com un espectacle qualsevol, sense tenir res a veure en la seua tria i organització. Les participatives són aquelles muntades per gent totalment involucrada en elles. Persones que coneixen i són conscients de tots els símbols i rituals que la mouen, que propicien un fenomen que intensifica les relacions socials, afavoreix la comensalitat i fomenta la sociabilitat en el sentit més ampli. En Xeraco són les penyes, formades per afinitat o per amistat, les que per torn i treballant durant onze mesos aconsegueixen que la festa lluisca cada any.

Els darrers temps s'han afegit a les jornades dedicades a l'Encarnació i el Crist, d'altres encomanades a nous patronatges. Una situació política va propiciar l'aparició d'una d'elles, la de Sant Isidre. Fins a la contesa civil de l'any trenta-sis el sants invocats com a protectors del camp, eren Abdó i Senen, els Sants de la Pedra. La difusió del seu culte per terres valencianes es remunta almenys al segle XVI, a Oliva, per exemple, se'ls va votar festa de precepte en 1586. A principis dels anys quaranta del segle passat, el franquisme va instaurar les Hermandades sindicales de labradors, que integraven tota una sèrie d'institucions i organismes, com ara cooperatives, comunitats de regants, policia rural... l'afiliació a elles era obligatòria, com deia el règim: «El Municipio y la Hermandad aparecen en los pueblos como los dos pilares básicos y fundamentales de la vida activa local, pues si el primero es la célula de la administración, la segunda ha sido oficialmente reconocida como única entidad representativa de los intereses económico-sociales del campo español». Una de les seues funcions era la d'organitzar la festa de sant Isidre, segons ells patró de tots els llauradors espanyols. Va

ser així com la festivitat va ser integrada en les festes majors de Xeraco.

La bona evolució econòmica propiciada per l'agricultura intensiva de regadiu i la comercialització d'hortalisses i taronges va propiciar, a partir dels anys seixanta del segle passat, unes dècades de prosperitat. La exportació dels productes hortofrutícoles per carretera va possibilitar que un bon nombre de veïns de la població es dedicaren al transport. Van ser aquests xofers els que instauraren la festa de Sant Cristòfol, protector dels conductors, a Xeraco.

Hi ha celebracions pròpies dels temps que vivim, filles d'una societat laica com la nostra, que naixen per pura motivació lúdica, sense cap connotació religiosa o civil. Son festes com les del soterrament del gos a Simat, la Quinta Murga a la Font d'En Carròs o el dia de les paelles i el de sant Roro a Xeraco. Les primeres per allargar un dia més les festes, sense més motivació, i el de sant Roro amb una intenció més transgressora, només hi ha que escoltar el lema que el motiva: «Durant tot el dia: menjar, beure i no creure». La festa està inspirada en un personatge protagonista d'un romanç dedicat a enaltir un sant imagi-

Traca quilomètrica, f José Gea

Festers de Sant Roro, f José Gea

nari, gran bevedor de vi i molt popular a la Ribera, la Vall d'Albaida i la Safor. L'esperit de la festa, que comença amb un gran esmorzar i continua amb una processó bàquica amb els membres de la festa muntats dalt d'un camió que recorre tots els bars del poble. La presideix una imatge del sant i s'acompanya d'una xaranga musical. S'hi veu reflectit en algun dels versos del popular poema satíric:

Sant Roro era un sant,
era un sant miraculós
que per a fer-se en un got
no ha segut mai pereós

Quan era xiquet
apenes parlava
anava a les tendes
i s'emborratxava.

Quan es va morir Sant Roro
molts amics l'acompanyaren,
com tots volien portar-lo
a l'últim se sortejaren

Además portaven
deu cuiros de vi
per anar tastant-lo
durant el camí.

Adiós San Roro dichoso
no m'has quedat res a deure
dona salut als borratxos
i moltes ganes de beure.

Beneït Sant Roro
tingau-lo en memòria
i a tots els borratxos
ens porte a la gloria.

La festa és transmissora de significats, s'expressa a través de costums, tradicions, ritus i cerimònies. Tots varien, de vegades quasi sense que els seus protagonistes se n'adonen, adaptant-se al temps, a la realitat social que viuen. És en ella on cada societat projecta els seus valors, actituds i patrons de conducta, malgrat que siga durant un curt espai de temps, el de la festa. El del temps de festa a Xeraco.

Festes majors al meu poble

Les arrels de les celebracions festeres

FRANCESC SERRALTA

SI VOLEM fer una aproximació a l'estudi sobre l'origen del fet i la significació de les manifestacions festeres d'un territori, d'un país, o d'un poble, caldrà partir de la consideració que es tracta d'un fenomen cultural atribuït a un grup humà en un espai geogràfic concret. L'anàlisi començaria per definir el fet geogràfic, amb paràmetres com el relleu, la ubicació, el clima, etc. Són condicionants objectius i mesurables. S'han de completar amb un treball de caire més antropològic per a tractar la història cultural dels nostres avantpassats. Finalment, s'havia de fer una interpretació de les dades obtingudes per a explicar el fenomen fester local, malgrat els efectes anihiladors de la globalització i l'aculturació que patim a la nostra societat.

El País Valencià forma part de la Mediterrània Oriental i des de l'Edat del Ferro, els seus pobladors han estat influenciats per moltes civilitzacions i cultures vinculades al paganisme, on el cicle solar i natural marcaven indefectiblement els bioritmes en la vida d'animals, persones i també el calendari fester. El cristianisme instaurat a penes fa dos-mil anys acabà per redefinir i fixar al calendari totes aquelles manifestacions socio-culturals que, des de temps ancestrals, s'ha-

vien celebrat. Hi va posar noms, cognoms i malnoms a les celebracions que eren objecte de veneració, culte o ritual anterior. Cadascun dels 365 dies de l'any té el seu referent en noms i memòria propis. Recordem que el nostre refranyer popular ve farcit d'al·lusions a dates, sants i consell.

L'espai geogràfic ve condicionat per altres factors no menys importants com els canvis estacionals, el clima, les hores d'exposició solar. En això comptem amb un fet bastant diferenciador pel que respecta a altres grups humans tan culturalment pròxim a nosaltres com els habitants del nord i del centre d'Europa.

Quan parlem de festes i commemoracions, ens adonem de l'existència d'un paral·lelisme sorprenent entre celebracions i mecànica celeste. Les diferents posicions de l'astre rei el sol al llarg de l'any determinen un munt de celebracions que tractarem de situar. La festa del Nadal amb el segell religiós i mediàtic del Cristianisme arranca de la 'victòria' de la llum del dia sobre la foscor després que el solstici d'hivern (21 de desembre) pose final a la tardor amb la més llarga, tenebrosa i temuda nit de l'any a l'hemisferi nord. No és gens casual que el Jesuset, als coloristes

Processó del Crist, f Antonia Montoya

Betlems de Nadal, llúisca al cap la corona solar al mateix bressol del pessebre. Passats 40 dies del Nadal, la celebració de la Candelària, el dia 2 de febrer, ens recorda l'homenatge al triomf del sol sobre la nit a l'hora de posar una candeleta o flameta petita a la llar.

L'equinocci de març (el dia 21) anuncia la durada de la nit i el dia a parts iguals, i, amb ell, l'arribada de la primavera. Les festes de Sant Josep marquen clarament aquestes dates. El foc i la flama aquesta vegada en la seua màxima expressió són els principals elements de les festes falleres al cap i casal i a d'altres pobles del País Valencià. L'equinocci de la tardor (23 de setembre) no sols significa retornar a la mateixa durada del dia i la nit, sinó la fi de l'estiu i, amb ell, l'inici de la tardor. Justament 40 dies després d'aquesta data ens tornem a retrobar amb una altra petita flameta a les llars. Si fem el compte, estarem a 2 de novembre, a l'endemà de Tots Sants o dia de les ànimes.

El triomf per excel·lència del sol a l'hemisferi nord i del foc per afegitó té lloc al solstici d'estiu, on la nit de Sant Joan té el

màxim exponent a la Mediterrània Occidental. Si mantenim el compte dels 40 rigorosos dies després d'aquesta data, arribarem al principi d'agost, a les festes de Xeraco. Hi ha foc i flama de valent amb castells, mascletades i cordà. Que les festes majors es facen els primers dies d'agost, per tant, no és cap casualitat. Ja hem vist que es tracta de la nostra particular Quaresma que havíem iniciat des dels inicis de l'estiu. Els primers dies d'agost era la fi de la sega del cereal de secà (blat, ordi, civada) i, més acostadament en el temps a les dècades del 60, 70 i 80, la fi de les collites d'hortalissa (tomaques, pebres i albergínies).

La forma i manera d'encetar, desenvolupar i compartir aquestes festes d'estiu perfila uns costums i unes tradicions consolidades que ara formen part arrelada de la nostra cultura particular local. Religiosament, els benefactors de l'activitat agrícola han estat sempre els Sants de la Pedra Abdó i Senent els primers patrons de les festes d'estiu al nostre poble. El Nacional-Catolicismo del període franquista imposà al santoral festiu local la imatge de Sant Isidre com a patró

agrícola madrileny, que res havia de vore amb la nostra pròpia cultura agrícola. Després de la Guerra Civil, a Xeraco, com en la majoria de l'Estat, les nostres festes acabarien per agafar un sentit més religiós, si cal, a causa de la influència de l'església del règim dictatorial, però sobretot, al carisma i al protagonisme de la figura del rector D. José Melià. Aquell home de forta campechania inicià un grup de joves als que batejà com a Josefinos en alguna cosa semblant al que avui anomenem acció juvenil i que va acabar configurant l'embrió de la Peña Faixa. Vicent Llorens (pare), Juanito el Sastre, Pepe Sopa, Tónico Alvarado i Pepe d'Hèrcules, entre altres, formaven part d'aquella Peña Faixa que s'encarregà de consolidar, instituir i acolorir una sèrie d'actes que acabaren per configurar l'entramat estructural de les festes actuals. La missa major amb sermó al matí i la processó a última hora de la vesprada centren l'activitat religiosa festera mentre que la resta de l'horari era ocupat per activitats de caire esportivocultural com partides de pilota a raspall, concurs de tir i arrossegament, corregudes ciclistes, tir de colom, passacarrers, danses populars, corregudes de joies, revetles i concerts. El to més colorista de la festa estava a càrrec de la joventut de xics i xiques amb la seua presència i amb el seu protagonisme. Era costum en molts pobles de la província que els quintos que entraven en llista per a realitzar el servei militar foren els encarregats d'organitzar actes com bous, cercaviles i activitats lúdiques variades. Les particulars posades de llarg de les xiques fadrines es posà de moda i acabà configurant la participació a la festa de les joves. Xeraco no va tardar a copiar el model i, a les acaballes dels 60 s'introduí aquesta idea amb la instauració de la reina de les festes i la cort d'honor.

Organització de les festes als anys 80

A les acaballes dels 70 i en plena transició democràtica, la Peña Faixa, majors i

cansats, veieren esgotats els seus recursos i posaren fi a més d'una dècada d'organització festera. A recer de la nova estrenada democràcia, al poble la iniciativa festera no decaigué i, lluny de defallir, féu créixer, any rere any, un seguici d'associacions esportives, culturals i colles d'amics que començaven a percebre una visió més global de la festa. Els xòfers, que incorporaren el 3 d'agost el seu patró Sant Cristòfol al santoral a finals dels 70, els festers del Crist, i l'Ajuntament entenien que l'organització i celebració dels actes festius havia de comptar amb una planificació a més llarg termini i que la improvisació i el famós 'pensat i fet' tan característic nostre, sovint acabava deslluïnt o provocant la crítica d'algun acte.

*Primera Reina de les festes, Carmen Gregori.
Passacarrer 1968*

La Peña Huracans, el Club Avant, la Ciclista, Rebomboris, Hilariots, Darks i Pervindres anaven alternant-se en l'organització de les festes al llarg dels anys 80. Aquesta senzilla i, a la vegada complexa, organització solia començar el mateix dia 7 d'agost. Aquest dia, tradicionalment, posava el punt i final a les celebracions del present any. Les colles d'amics solien reptar-se entre ells i comprometre's a dur endavant aquell projecte durant l'any venidor. Solia començar durant un esmorzar o dinar comboiats i, després de quatre gots de vi o de cervesa, s'acabava a ca

l'alcalde per a demanar-li formalment l'autorització del projecte fester per a l'altre any.

S'establia un calendari de reunions on era prioritari decidir els temes de puntual importància segons la marxa: triar president i els altres càrrecs era el primer pas i es continuava amb la loteria, la selecció de la reina i la cort d'honor, les contractacions d'espectacles i del foc, la publicitat per al llibre de festes i, finalment, apuntar els festers i cobrar-los la quota. El pressupost del darrer any solia ser una bona eina de sortida i un bon referent per als nous organitzadors perquè aclaria la despesa de cada acte i el nombre de festers apuntats i cobrats. Cada penya organitzadora tenia molt present la necessitat de traure el màxim de diners per a no recórrer al sempre impopular augment de quota festera. L'Ajuntament delegava bastant en els festers l'organització i execució dels actes. El consistori local s'ocupava de cobrir econòmicament només les festes de Sant Isidre i l'Encarnació. Va ser per aquestos motius que la loteria setmanal es constituí com un ingrés considerable. Tan ho va ser, que l'any 1992 van haver-se de buscar dos números diferents de tanta demanda d'abonats com hi hagué. Des d'aleshores, els festers conserven els mateixos números tots els anys. Com a ingressos extraordinaris a la clàssica quota dels festers, estaven les rifes, la venda d'articles relacionats amb la festa (adhesius, samarretes, plantes, etc). A la dècada dels vuitanta, una forma molt divertida i sucosa d'arreglar diners era organitzar festes temàtiques amb disfresses, concursos i rifes a les discoteques Gipsy (al poble), i Bugatti (a la platja). Podíem entendre-ho com el precedent dels actuals discomòbils. Després vingueren els bingos al local de prop de la plaça de la Generalitat. La despesa més costosa en aquell temps era l'espectacle de fi de festa del dia 7 i, lògicament, la pólvora. La cordà, la mascletà i el castell per aquest rigorós ordre posava a prova la talla i el potencial dels organitzadors. La contractació d'algun artista

de renom per a l'espectacle del dia de les paelles servia de colofó a un any de treball i a un reconeixement que mai s'escapava de la crítica de la ciutadania.

Al programa d'actes comencen a consolidar-se aquells que compten amb major acceptació. A mesura que el poble creix econòmicament, la setmana festera comença a tindre un significat cultural i social extraordinari que, cada any congrega a més i més gent. Per una banda significa l'inici d'un període de vacances de molts treballadors i treballadores, que fins ara no en tenien i que comencen a assolir drets laborals. Per l'altra és temps en el que moltes famílies xeraqueres emigrants a França o Alemanya en dècades anteriors es retroben amb els seus parents i amics.

S'instauren espais, actes i horaris que mereixen l'aprovació i el reconeixement social de la ciutadania. Posem per cas el Festival o Certamen de Bandes de Música del dia 1 d'agost a la Plaça de la Generalitat. Tenint a la Unió Musical de Xeraco refundada el 1986 com a principal amfitriona, acabarà substituint el tradicional concert del dia el Crist a la Plaça de les Germanies. Aquesta plaça havia estat durant molts anys el tradicional espai per a actes com revetles, concerts, etc. L'homenatge als majors, malgrat els continus canvis d'ubicació, s'ha mantingut el dia 4 d'agost així com la vestimenta típica valenciana de saragüells i llauradores per als festers i festeres. La incorporació en la programació festera de 1986 de vaquetes al carrer carrer Gandia suposà un nou repte per als organitzadors d'aquell any, vista la manca de tradició taurina a Xeraco. Les comissions festeres arreglegaren el testimoni i es veren 'obligades' a incloure vaquetes els anys següents. La mateixa comissió s'encarregava de representar quasi tots els actes i de responsabilitzar-se'n de l'execució. Engalanaven el poble, ajudaven a muntar l'escenari, agranaven, posaven i llevaven taules i cadires. Avui dia comprovem que són massa

Proclamació de festeres 2005

actes i se sol contractar empreses que fan aquestes funcions.

L'exaltació del foc

L'acte que tal vegada marca la singularitat de la festa xeraquera i hi va proporcionar una major projecció fou la cordada i les famoses batalles d'aigua. Com sempre, la festa del coet començava a les acaballes de la revetlla. Les colles d'amics i festers es reunien al voltant d'una taula on es tastava un bon meló d'Alger i un no menys divers assortit de licors que, sovint, solien envalentir la concurrència. La cordà suposava un ritual per a molta gent i una prova de valentia per a l'adolescència xeraquera més atrevida. Consistia tradicionalment en agafar coets d'eixida o borratxos caiguts d'una corda estratègicament lligada als extrems de dos balcons. Amb el coet encés a les mans es corria cap al llarg del carrer on es trobaven els més poregosos per fer-los fugir. Els coets units per una metxa penjaven estratègicament d'un graella o carro, unida a la corda principal. El carro era arrossegat per voluntaris gràcies a un cordell auxiliar que penjava fins a terra. Quan s'encenia l'estopí principal del carro, els coets, com una pluja de foc, es precipitaven un a un de la graella i

queien al terra. Aquest moment era aprofitat pel més saltador o els més llests per fer-se amb el coets encesos i perseguir els més temerosos que s'amagaven darrere les persianes o a les boques de carrer.

Les primeres llums del dia 6 d'agost posaven fi a la nostra particularíssima nit del foc, però també, acabada la cordada, les dotzenes de coets d'eixida per cremar, s'amuntegaven sense quasi temps material per botar-los foc. Els efectes dels licors i la pressa del temps per fer-se de dia clar va fer que s'estenguera el costum de cremar els coets a caixes i al portal de ca la reina de festes on s'improvvisava una taula amb viandes i beguda a doll. L'efecte luminós de foc, llum, espurnes, fum, color i tro constituïen una simbiosi perfecta que embogia els presents i curiosos. Des dels balcons veïns, calculadament protegits i resguardats del coet invasor, es presenciava un acte únic i inexplicablement encisador per a que li agradava gaudir de la màgia de la pólvora. Any rere any aquest espectacle congregava a més i a més gent. Fou presenciat, valorat, aplaudit i reconegut per molts aficionats i forasters. També fou criticat per la quantitat de ferits i cremades que provocava. En qualsevol cas, ha quedat documentat i

Dia de les paelles

conservat audiovisualment com un testimoni pirotècnic únic de la nostra xeraquera i singularíssima relació entre pólvora i festa.

La cloenda de la cordà acabava amb una cercavila amb els més coeters al capdavant pels carrers del poble escampant la murta i rebent poalades d'aigua des dels balcons. Era bastant comú valorar els festers d'aquell any en funció de com havia estat la cordà, el nivell d'espectacularitat o simplement el nombre de cremats que havia tingut. Els posteriors esmorzars que s'improvisaven arreu de les terrasses dels primers bars que obrien eren d'allò més poètic que es recorda. Els esmorzars postcordà del dia 6 d'agost formaven part de l'espectacle destarifador, del clímax de desgavell que hores abans s'havia produït. L'aspecte infernal que oferien els carrers més semblant a una pel·lícula de guerra contrastava amb l'aldarull dels joves que, amb la roba cremada o esgarrada, totalment mullats de cap a peus, ocupaven els carrers gojosos d'haver complit amb la matinada xeraquera més màgica de l'any.

Aquest espectacle de la cordà atesa la seua idiosincràsia i repercussió estigué a punt d'obtindre grans reconeixements, fins i tot fora de la comarca, però les lleis sobre espectacles pirotècnics varen fer que aquest acte tan grandios i tan nostre minvara fins a quasi desaparèixer. Actualment, el que es fa al Poliesportiu la matinada del 6 d'agost és, només, un intent de mantenir una tradició de molt de temps. Però el coet no és l'únic element comú. No hi ha carrer, ni taula, ni meló. Per no haver-hi, no hi ha ni... poregosos.

Elogi de la murta

ANTONI MARTÍ MILAN

DINS ELS programes de les festes majors de Xeraco trobem uns referents constants al llarg dels anys sobretot en la simbologia religiosa amb la preeminència de les processons de l'Encarnació i del Crist, si bé la seua secular popularitat pren matisos cada vegada més atenuats. Altres aspectes tradicionals com la música, jocs, pirotècnia, balls, menjar, beure i no creure, segons els amics de Sant Roro... van lligats de manera més o menys inconscient a l'economia del moment actual.

L'adornament dels carrers amb les cridaneres garlandes de violats colors nugats d'un balcó al de la casa d'enfront proporcionaven una vistosa funció estètica al mateix temps que una col·laboració social entre veïns i veïnes per a la seua confecció, sense oblidar els cobertors més insignes a les balconades.

Al món rural la relació entre la religió, la festa, l'oratge o les bones/males collites tenen un lligam no necessàriament lògic, més bé sembla d'una ambigüitat total. Portar l'anda d'una imatge en la processó es converteix en el patrimoni d'un grup de devots que cada any transporta al muscle una càrrega ben feixuga i celebraven la seua aportació a la festa com un ritu independent de l'advocació nominal del sant, la Mare de Déu o el Crist.

Així passava amb un interessant i perfumat acompanyament festiu durant molts anys, perdut en els noranta i recuperat en 2011: la murta. Aquest matoll creix aïllat per alguns paratges de muntanya. El Mondúver deixa a la vessant de la mar uns quants contraforts (Barcellona, Tossal, Carreres, Costera) amb ombries i solanes de vegetació resistent a les seques i als abrasidors estius, però entre aquelles ondulacions també hi ha xicotetes valls (Racó Ample, Ferragud, Budellera, Vinyoles) on cultiven taronges primerenques. Al temps de les festes d'agost una dotzena de segadors amb corbelles ben dentades i esmolades destrals eixien de bon matí pel camí de la Font de l'Ull i a la pedrera de Balaguer trencaven a l'esquerra per la senda de la Mina serpentejant amunt. El paratge oferia una diversitat notable de vegetació, creuat per barrancons que reviu en de sobte en el temps de les pluges tardorals formant reguerons d'aigües ràpides unides en el naixement del Rebol·l, emparellat amb el barranc de la Mina. Per tractar-se d'una ombria s'observa més verdor, antigues margenes que s'esvaeixen assolades i un forn de calç al mig d'una llenca estreta recorda aquell recurs per a la construcció i emblanquinat de les cases. Els segadors combinen el coneixe-

ment de cada racó, cada cingle, cada pedra i el maneig d'uns ferraments que els són habituals. El tall de la corbella amenaça els dits de la mà esquerra i el colp de la dextra s'endinsa encertat i ferotge a la tija més grossa. Calen uns quants falcats per fer una gavella i unes poques gavelles per a lligar mig feix, passar la corda per la sivella i carregar a l'esquena. Camí de tornada serpentejant senda avall fins a la pedrera on s'acumula tota la sega. Hi arriben els carros per carregar caramulls tota la ramassada de murta (*Mirtus communis*), mata de llentiscle (*Pistacia lentiscus*), aladern (*Rhamnus alaternus*) abundant al racó de Lluís el Calciner. Pot ser també algun bri de romer, cepell o ginebrisa.

Quan vénen les hores caloroses, el treball de camp ja s'ha enllestit i tota la quadrilla, plena d'entusiasme, retorna a casa precedida pels carros. El primer edifici del poble era un magatzem on confeccionaven hortalisses, però en agost la majoria de collites d'estiu ja havien esgotat el seu cicle i el comerciant cedia gratuïtament aquell espaiós local. Hi abocaven tot el ramatge de muntanya afegint unes branques de xiprer esporgat d'una parabanda d'hort de la marina, propietat del pare de la regina. Aquella barreja de murta i xiprer simbolitzava una tradició i encara més una civilització camperola en un moment exultant de goig, lluny d'una cultura oficial tancada en aire condicionat que mai entén la terra ni els seus problemes, perquè menjar és una prioritat vital, però no una prioritat social. Tots estem massa farts.

A poqueta nit la reina, les dames de la cort, festers i voluntaris s'aplegaven al magatzem provistos de podadores. Calia trossejar tot aquell material per llevar algun branquilló i fer-lo més repartidor. El so dels ferraments s'embolicava amb l'animada conversa que s'engrescava més amb el tast de refrescants begudes compartides joiosament. A la matinada tot havia quedat estisorejat i cadascú se n'anava a descansar, però alguns empalmaven la nit i el dia.

Enramada de murta

L'endemà de matí el cavall amb collaró de cascavells i carro guarnit de flors i garlandes, curull per damunt dels varals començava el desitjat repartiment de la murta. La música interpretava la composició del mestre Giner i Vidal, record de les processons religioses i profanes celebrades a València pel Corpus Christi i la Mare de Déu dels Desemparats. Davant de tots el coeter llança els seus artificis de gran efecte sonor per si algú pretenia dormir en dia de festa, el carrer sembla un funeral amb llenya verda, l'olor de la pólvora es barreja amb l'aroma de la muntanya, la nostra Mariola particular. Si més no, la unió de sons i olors formen part d'un dels moments més impressionants i emotius de les festes majors. Acabat el repartiment un dels improvisats llenyaters deia: «L'any que ve farem la murta a la senda dels Plans!» Aleshores hi havia pocs coneixements d'ecologia, però la bona pràctica dels voluntaris (Paco Torres Carreter, José Simeón, Antonio Ibiza Tonet, Pedro Romero Cavalló, Juanito Blasco, Juan Camarena del Raval, Salvador Ibiza del Baile, Miguel Ibiza del Baile, Vicent Torres Carreter entre d'altres més) intuïen la necessitat de diversificar els llocs per recollir els matolls i el rebrotar de les plantes.

La legitimitat de l'art del toreig

GIL-MANUEL HERNÁNDEZ I MARTÍ

EL DEBAT entre els anomenats ‘taurins’ i ‘antitaurins’ és relativament recent, doncs fins fa no molts anys regnava la pràctica unanimitat respecte a la valoració positiva dels festejos taurins i resultava quasi impensable que apareguera un moviment que questionara allò que s’entenia com una tradició inherent a la mateixa essència de la ‘cultura espanyola’. Amb tot, coincidint més o menys amb la consolidació de la democràcia, l’eclosió dels moviments nacionalistes i autonomistes i l’emergència de tot tipus de moviments socials inspirats en l’ecologisme, el pacifisme i l’antipatriarcalisme, es va iniciar una línia de revisió crítica dels pressupostos intocables de la fiesta nacional, al començament de manera tímida i soterrada, però posteriorment amb més força i visibilitat social.

Fou aleshores quan feren aparició les ja esmentades expressions de ‘taurins’ i ‘antitaurins’ per a designar grups d’opinió enfrontats sobre la continuïtat de les corregudes de bous. Exposat de manera succinta, els anomenats ‘antitaurins’ mantenen la seua postura en la consideració que la correguda de bous és un acte de tortura animal cruel i inadmissible, més bàrbar i sagnant si cap per ser una mena d’execució premeditada i orquestrada amb un refinat sadisme. Per contra, els protaurins

defensen la tauromàquia afirmant que és un art i una tradició, on la lidia és bàsicament una justa lluita entre un animal brau i poderós i el torero, que investit de creativitat, art i enginy, executa una faena destinada a engrandir al bou i al matador, simbiosi perfecta del sublim art del toreig. El pretenem argumentar és que els partidaris de les corregudes de bous, enteses com una forma d’expressió artística, tenen raó, tot i que es tracta d’una raó què, en última instància, se’ls acaba girant en contra. Dit això sense entrar a considerar les motivacions dels antitaurins.

Les corregudes de bous són una manifestació tradicional molt arrelada a la península Ibèrica. Són nombrosíssims els testimonis històrics del costum, reflectit en multitud de tractats, obres, opuscles i tota mena de documents i estudis, que han acabant conformant un extensa patrimoni arxivístic i bibliogràfic de la festa, al qual caldria sumar el patrimoni artístic. Han estat molts els artistes que han pres la tauromàquia com a font d’inspiració, i més recentment el patrimoni fotogràfic i cinematogràfic, que recull gràficament la història del toreig del darrer segle. Hem d’afegir la proliferació de museus taurins que esguiten la península, on s’exhibeixen tota mena d’objectes i records relacionats amb el

món del bou i el toreig. Resulta indiscutible, doncs, la dimensió patrimonial i artística de l'univers que gira al voltant de les corregudes de bous. Amb tot, l'argument que els defensors dels bous fan servir més per reforçar el seu punt de vista és que les corregudes són, en sí mateixes, una forma ben singular d'expressió artística, farcida de valors estètics i elements creatius. Clar i net: sostenen que el toreig és un art. És a dir, no només és art i patrimoni tot allò que gira al voltant de les corregudes sinó que l'obra artística principal és la pròpia correguda de bous en quant ritual específic. Aleshores, el dilema que es planteja no és si el toreig és o no és un art, sinó si és un art legítim en els temps que corren. Si considerem l'art com la capacitat

El mestre Granero

d'expressió creativa amb un cert component de transcendència, hem de admetre que el toreig és un art i el torero és l'artista, un artista abillat de 'llums' que expressa la seua creativitat amb unes ferramentes, un saber i una tècnica lligada al geni de la inspiració. L'acte de creació artística del torero és la faena, articulada en suertes, que li fa al bou brau, la extraordinària força animal del qual ha de doblegar fins la seua mort mitjançant una violència ritual, pautada i dosificada. Eixa violència, que és progressiva, constitueix el marc on el torero, assistit pels seus subalterns, desplega el seu art, visible en un extens catàleg de passades, desafiaments, estampes i postures que poden arribar a enardir

al públic, delerós d'entrar en comunió amb l'artista que actua sobre l'arena de la plaça. Per assegurar l'obra, es demana que el bou hi 'col·labore', com si fora un artista més que fera el seu paper de complement perfecte del torero, de tal forma que si s'assoleix el triomf la glòria també és del bou. Al remat, es persegueix l'harmonia, la fluïdesa, la valentia i l'elegància a costa de l'humiliació i esgotaments físics de l'animal, que tanmateix pot convertir-se en part de la llegenda si l'"equip" bou-torer funciona com s'espera d'ell.

A diferència d'altres artistes, que realitzen la seua obra sobre un suport inanimat (el llenç del pintor, la pedra o ferro de l'escultor, el film del cineasta, el paper de l'escriptor, l'escenari de l'actor o el músic o el mur del grafiter), el torero necessita un ésser viu, el bou de lídia, que és instrument i suport alhora, a fi d'executar la seua obra. Necessita, justament, de la imprevisibilitat i el risc inherents a la bravura del bou, el sacrifici ritual del qual culmina amb mutilacions al seu cos vençut, que certifiquen el grau de triomf de l'artista.

El problema per als defensors de les corregudes de bous és que està creixent una sensibilitat, tant local com global, que solseix els ciments de la legitimitat sobre la qual se sustenta l'art del toreig. No està de més recordar que la legitimitat és sempre variable perquè és aquella qualitat que permet que els pobles i els individus accepten, sense excessiva coerció i de manera provisional, l'autoritat d'una institució encarnada en persones i considerada portadora de valors compartits. I és tot just la legitimitat que fins ara gaudien les corregudes de bous, considerades com a institucions culturals, la que està sent erosionada precisament pel canvi general de sensibilitats i valors.

Pel que fa als valors Roland Inglehart, un dels principals analistes de la societat contemporània, sosté que, de manera global i intergeneracional, s'està produint un progressiu gir des dels valors que ell anomena materialistes, basats fonamentalment en el benestar material i la seguretat personal, a uns

valors que defineix com “postmaterialistes”, que atorguen prioritat a la satisfacció de les necessitats socials i d'autorealització. Una de les conseqüències d'aquest canvi de valors és una major preocupació de les persones pels problemes mediambientals, pels drets civils o l'interès pels aspectes més socials, polítics, intel·lectuals i estètics de la vida. I, en aquest sentit, les expressions culturals basades en infringir violència o dany a d'altres éssers vius van quedant poc a poc en entredit. Així, es pot detectar que, especialment entre les generacions més joves, desagraden les manifestacions festives violentes a costa d'animals maltractats, com ha ocorregut amb les baralles de gossos o galls, la casera de la rabosa al Regne Unit o el maltractament d'aus o cabres en festes populars espanyoles. Tot i que la força del tòpic encara exalta una sort de violència exòtica i ‘atàvica’ a Espanya, que es ven com un atractiu “singular” pel als turistes, creix el qüestionament d'aquestes pràctiques, que també s'estén a l'abandonament d'animals de companyia i coincideix amb tota una sensibilitat que mira amb simpatia la protecció d'espècies protegides, com el linx, el llop, l'àguila o l'ós bru.

En un context de globalització accelerada, s'estenen diverses sensibilitats responsables del progressiu canvi de legitimitat. D'una banda la cada vegada més arrelada sensibilitat mediambientalista i conservacionista, mare dels moviments ecologistes i de protecció animal; d'altra banda l'expansió d'un humanitarisme pacifista, defensor dels drets humans i dels animals i amic d'una civilització on es fomenta l'empatia entre humans i éssers vius. Totes dues lligades a la creixent influència ètica tant dels grans organismes globals encarregats de vetllar per estos drets, especialment la ONU i concretament la UNESCO, com d'una emergent societat civil global poc amiga de les expressions culturals violentes. Tot plegat va creant el brou de cultiu perquè l'art taurí es veja obertament qüestionat, no tant com a art, sinó com a art legítim, atès que és un art lligat a la celebració

de la mort en un context universalista que tendeix a exaltar la celebració de la vida.

I ací no són de massa pes els arguments sobre el tarannà més o menys espanyolista de la fiesta nacional, perquè és una pràctica que ultrapassa amb escreix les fronteres espanyoles. En tot cas, la politització del debat sobre les corregudes de bous és un fet, però capaç de generar grans incomoditats, com ocorre quan un moviment nacionalista alternatiu al nacionalisme espanyol s'enfronta a la situació de que les corregudes de bous, i molt especialment les diverses formes de bous de carrer, constitueixen expressions ben arrelades de la seua cultura popular específica. En aqueix sentit, la festa taurina es converteix en el que

Bous al carrer 2012

podríem anomenar un ‘patrimoni incòmode’, és dir, en una activació patrimonial ja existent que no es pot extingir per la seua legitimació simbòlica, qüestionada però, i no se sap ben be què fer amb ella, sobretot perquè la celebració comença a no encaixar o a ser contradictòria amb els raonaments culturals d'avui dia. La incomoditat ho és a múltiples bandes: per als promotors del turisme cultural, perquè han de tractar amb una manifestació cultural creixentment impugnada; per als nacionalismes “perifèrics”, perquè la tauromàquia forma part de la seua pròpia volkgeist; per a l'Estat espanyol, perquè tampoc no es vol donar una imatge massa ‘salvatge’ d'Espanya; per

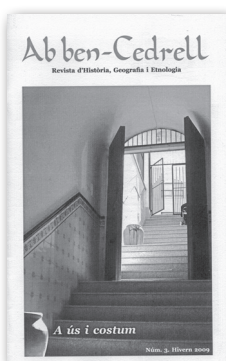
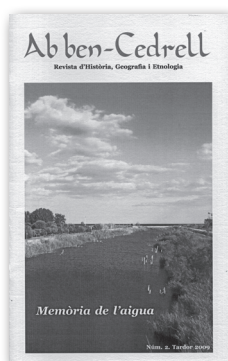
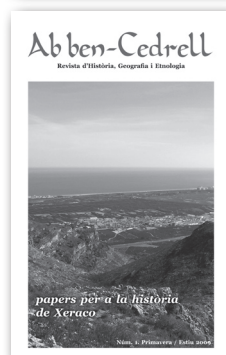
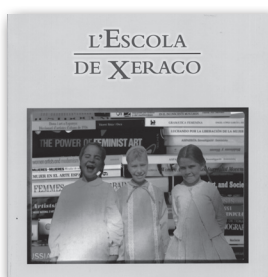
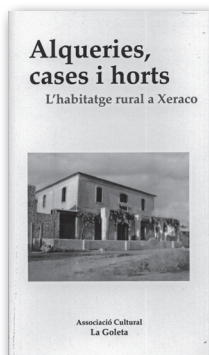
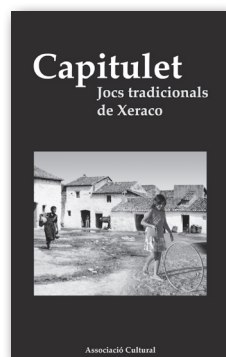
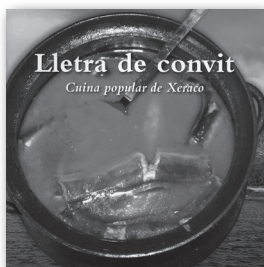
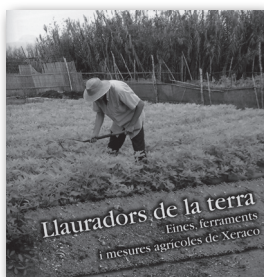
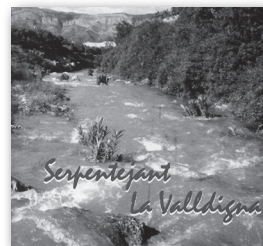
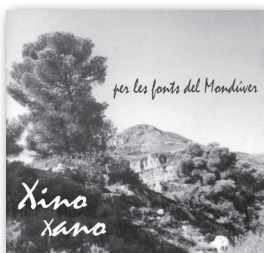
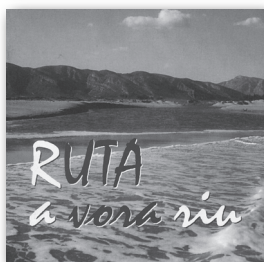
a les administracions locals, perquè no volen perdre vots i ja no saben si és millor aliar-se amb els taurins o amb els antitaurins; i per als intel·lectuals perquè tampoc no saben a quina carta agafar-se per a quedar com a intel·lectuals responsables i assenyats.

Lligat a eixa incomoditat apareix el possible argument de l'excepció cultural o del caràcter de 'patrimoni cultural' del toreig artístic, però també aquesta reivindicació esdevé problemàtica, perquè xoca frontalment amb la sensibilitat que la UNESCO, màxima valedora i activadora del patrimoni cultural i natural a escala mundial, té sobre els maltractaments animals, per molt seculars i arrelats que aquests estiguen dins de determinades expressions culturals de caire artístic. En conseqüència, és molt més fàcil reconèixer, protegir i difondre el patrimoni cultural generat per les corregudes de bous en totes les belles arts que les corregudes en si, cada cop més deslegitimades com a forma d'expressió artística 'presentable'.

Tot i això, i en un context de creixent globalització, els protaurins intenten activar la via de la patrimonialització a escala mundial com a forma d'afirmar-se davant les tendències que qüestionen les corregudes de bous. Així, en 2004 es va constituir a Madrid l'Asociación Internacional de Tauromaquia (AIT), formada per les delegacions d'Espanya, França, Portugal, Colòmbia, Equador, Mèxic, Perú i Veneçuela, en els estatuts de la qual figura com a finalitat principal la «defensa integral de la Tauromaquia como Patrimonio Cultural de la Humanidad». Efectivament, així li ho va fer saber l'AIT al Ministeri de Cultura espanyol en 2005, demanant el seu suport per a la inclusió de la tauromaquia en la Llista de Bens Intangibles Patrimoni de la Humanitat de la UNESCO (Proyecto Tauromaquia-UNESCO). La mateixa petició es va cursar en 2006 a les comunitats autònomes, per a què pressionaren al Consejo del Patrimonio Histórico Espanyol, òrgan al qual correspon la selecció de les candidatures a presentar davant el Ministeri de Cultura. Encara més, el mateix any de 2006 es

va constituir el Foro del Toro de Lidia propiciat per rellevants grups empresarials del món taurí. Poc després, el 2008, se celebrà a Madrid el I Encuentro de Parlamentarios Taurinos Europeos, i aquell mateix any es va crear la Mesa del Toro, encarregada especialment de sol·licitar a la UNESCO la declaració de Patrimoni de la Humanitat. A més, el 2009 es va celebrar a les Azores el I Foro Mundial de Cultura Taurina, que en la seua declaració final tornava a plantejar la reivindicació esmentada. Finalment, a mitjans de 2009 va tindre lloc el Encuentro Internacional de Culturas Taurinas, a Madrid, on la Mesa del Toro tornà a donar tot el seu recolzament al Proyecto Tauromaquia-UNESCO.

Tot i l'ofensiva global protaurina, cal insistir en què la tendència també global cap a uns valors postmaterialistes, mediambientalistes i humanistes posa en qüestió els valors associats al nacionalisme essencialista, al patrimonialisme de via estreta i al tradicionalisme patriarcal, tant propers a l'encesa defensa de la tauromàquia com un bé cultural en tota regla. És evident que la inèrcia de la tradició taurina pot continuar encara viva per molt de temps, però el consens sobre a la condició artística del toreig sembla tenir esclatxes cada cop més nombroses i de difícil sutura. Finalment, allò realment qüestionat és la compatibilitat d'esta forma d'expressió artística, que és la correguda de bous clàssica, amb els referents ètics i estètics universalistes que s'obrin pas amb l'avanç de la globalització i donen sentit als propis conceptes de patrimoni cultural i patrimoni natural. En aquest sentit, la desaparició o remodelació de l'art del toreig sols és una qüestió de temps, i només hi ha una possibilitat raonable per a la seua supervivència: conservar l'art taurí però sense el concurs manifest del bou, si és que això és realment possible. O dit d'una altra manera: patrimonialitzar la cultura taurina, però a canvi de respectar la vida dels bous, potser aleshores menys gloriosa i heroica, però més tranquil·la i duradora. El debat, doncs, no ha fet més que començar.

P u b l i c a c i o n s d e L a G o l e t a

